

Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius

Szerkesztette Balogh Piroska, Lengyel Réka (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017), 376 l.

A kötet a 2016-ban azonos címmel az MTA BTK ITI, a Miskolci Egyetem és az ELTE BTK által közösen rendezett miskolci nemzetközi konferencia szerkesztett anyagát teszi közzé. A korszak irodalmának számos hazai, valamint egy német és egy osztrák kutatóját felvonultató tanulmánygyűjtemény kiválóan igazolja a recepciókutatás létjogosultságát, amennyiben a tanulmányok a szűken vett irodalmi hatáskutatáson túlmenően a latin auktorok befogadásának társadalomtörténeti (oktatás-, sőt politikatörténeti stb.) kontextusait is fűrkézik, továbbá szintén válaszolják a kreatív adaptáció mindenkori eszmetörténeti kereteit.

Összességében a feldolgozott források kronológiai rendjét követő tanulmányfüzér darabjai annak a folyamatnak az egyes fázisait tárják fel, hogy e másfél évszázadban az ókori szerzők utolérhetetlen, de formapoétikailag feltétlenül követendő tekintélyekből miként váltak a (neohumanista) képzés emberi-költői mintaadóivá, ahogyan Balogh Piroska Horatius kapcsán írja: „tanítómesterből költőtársá” (200). Mindazonáltal, amint éppen a kötetben bemutatott problémák érzékeltetik, összetett, többretegű folyamatról beszélhetünk, ezért tartom némileg leegyszerűsítőnek Lengyel Réka szerkesztői előszavában a következő megjegyzést: „a magas színvonalú, magyar nyelvű irodalom térnyerése a 19. század második felére azt eredményezte, hogy csökkent a világirodalom klasszikus szerzőinek kultusza” (10). Ezt úgy pontosíta-

nám a kötet tanulságait levonva, hogy az egész irodalomrendszer átalakulása nyomán megváltozott az antikok kultuszának jellege. A magyar szerzők klasszikussá válását megelőzve vagy azzal párhuzamosan folyt a „moderneknél” általában vett térnyerése, a háttérben „a régiek és moderneknél vitájával” (erről ír pl. Balogh Piroska: 187). A folyamat egyik következménye az újkori nyugat-európai szerzők magyar nyelvű fordításiirodalmának fellendülése a 18. század végétől. Elsőként ez zárkózott fel az antikok mellé, új klasszikusokat teremtve magyarul, például Kazinczy 1814-től kiadott *Szép Literatura*-sorozatában a következő nevekkkel: Marmontel, Herder, Gessner, Sterne, Goethe, Osszián, Lessing. A modern nemzeti irodalmi kánon (főleg Toldy Ferenc nevéhez köthető) kialakítása jórészt a vizsgált időszakot követően történt meg, s a 19. század elején még sem a nemzeti nyelv használata, sem a tartalmi eredetiség vagy az antik formavilágtól való elrugaszkodás nem döntő jellemző annak megítélésénél, hogy egy irodalmi mű a magyar irodalomhoz tartozik-e.

A kötetbe foglalt 18 tartalomgazdag tanulmány részletes ismertetése helyett az alábbiakban néhány, általuk felvetett kérdésre fogok reflektálni.

Lengyel Réka Ovidius-recepciót áttekintő értekezésében az a probléma (is) körvonalazódik, hogy míg az életmű egyes elemeiben (*Metamorphoses*) a poétikai és retorikai stúdium alapszövegeként kíséri végig a korszakot, addig más részei (pl. az *Amores*, *Ars amatoria*) általában kifejezett

tiltás alá estek erkölcsi okokból. Ennek kapcsán azon érdemes elgondolkodni, hogy míg az egész időszakot a klasszikusok auktoritásának átértékelése jellemzi, addig a cenzúra (adott esetben öncenzúra) olvasásmódja eleve nem ismert szerzői tekintélyeket. Erre a kötetben megjelenő példák közül említhető még Horatius Schedius-féle *expurgata* kiadásának terve (194). A klasszikusokat is könnyedén indexre tevő állami cenzorok olyan olvasók voltak, akik kizárólag a szövegeknek a társadalmi képzésre nézve hasznos vagy káros mivoltát mérlegelve döntöttek, végső soron hasonlóan azokhoz, akik (egy másik szinten) önképzésük céljából forgatták e műveket. Ha hozzávesszük, hogy a professzionális cenzorok egyben képzett irodalmárok és sok esetben oktatási vagy egyházi intézmények befolyásos, az irodalmi folyamatokra nem csak cenzorként hatással lévő személyiségei voltak, akkor legalábbis megfontolandó, hogy a cenzúrát ne csupán mint káros jelenséget, hanem akár mint a *Bildung* irodalomszemléletének egyik ösztönzőjét is figyelembe vegyük.

Pap Levente és Czibula Katalin szintén az Ovidius-recepciót tárgyalják, az erdélyi 17–18. századi katolikus történetírásban, illetve 18. századi református drámakéziratokban. Az első esetben a tekintélyhivatkozás módszereit követhetjük nyomon, míg a másodikban már a költői (s főként szerelmi költői) alkat hatására kapunk példákat. Az iskoladrámái jelenet, melyben Ovidius megjelenik a losonci diákok körében és elboroztat velük, jól mutatja, hogy a hivatalos-iskolai antikvitáskép mellett-alatt miféle alternatív olvasásmódok léteztek (49).

Dóbké Ágnes a Barkóczy Ferenc egri püspök, esztergomi érseknek címzett és

tőle származó alkalmi versekben és be-
szédekben vizsgálja az antik szerzők hatását. Itt azt figyelhetjük meg, hogy 18. századi szerzők miként használták az ókori szövegeket az aktuális helyzetre illő bölcsességek, illetve aforizmák tárházaként. Az eredeti pontos kontextus ennél a módszernél nem volt érdekes, így lehet, hogy Ovidius ugyanazon, a szerelmi vágyra vonatkozó sora az *Amores*-ből („Vonz mindig, ami tiltva van, és ami nem szabad, az kell”) Barkóczynál egy országgyűlési beszédben a kormányzás (67), míg korábban Mikes Kelemen egyik levelében a török asszonyok ruházata kapcsán (19) kerül elő. Ez az utalásfajta nem a szerző tekintélye miatt használja az idézetet, hanem csak a szállóigeként kiemelhető, rekontextualizálható szövegelem érdekli.

Hovánszki Mária Versegly Ferenc és Kreskay Imre ovidiusi hagyományban álló kéziratos heroida-énekeit tekinti végig, s ezzel a korabeli zenés játék, illetve opera irodalomtörténetileg kevésbé feldolgozott területére kalauzol. Márpedig az 1800 körüli időszak fontos műfajáról van szó, lévén nem csak Versegly gondolta úgy, hogy „az opera a legérzékenyítőbb, éppen ezért az ember általános kiművelésére (*Bildung*) is a leghatékonyabb s legalkalmasabb műfaj” (79). Az operát a korabeli antropológiai esztétikák Johann Georg Sulzertől kezdve a szépművészetek egyesülésének tartották, egyfajta csúcsműfajnak, mely legsokrértűbben képes az emberi jellem leképezésére és az ember megszólítására egyaránt.

Laczházi Gyula Ányos Pál és Berzsenyi Dániel „érzékeny” Horatius-recepciójáról ír, Batsányi Ányos-életrajza kapcsán érintve a korabeli irodalmi kánonképzés kérdését. Szerinte Batsányi „felfogását a »régis iskola kánonja«, azaz az irodalmi

kánonnak az antik szerzőkkel való [...] elgondolása alakította” (103). Az a szintén itt említett tény ugyanakkor, hogy Batsányi Ossziánt is vonatkoztatási pontnak tartotta Ányos kapcsán (102–103), mégiscsak árnyalja ezt a képet. Itt szerencsés lett volna a probléma beméréséhez segítségül hívni korabeli elméleti szövegeket, kézenfekvő módon Szerdahely György Alajos 1778-as esztétikáját, mely jól mutatja a „régí iskola kánonjának” érvényesülését. E munka kizárólag antik példaanyagot mozgat, s csak az érvelő részekbe szöveődik be nem antik szerzők említése is, köztük például Ossziáné. Batsányinál viszont már modellszerep jut Ossziánnak, ez tehát elég világos elmozdulás egy történetibb szemlélet irányába, mely egyben magyarítja azt is, hogy maga Ányos miként kerülhetett Batsányi számára a követésre méltó költőelődök közé. Berzsenyi Horatius-recepciója kapcsán az „életeszemény temporalizálódásáról” ír Laczházi, melyre ez az antik költő (teszem hozzá) azért kiválóan alkalmas, mert az általa felkínált szerepminta nem egységes, hanem többsíkú, önmagában is történettel rendelkezik.

Csörsz Rumén István a bordal hagyományának ókori mintáit követi végig Tinóditól Csokonaiig, a középpontban Csokonai *Miért ne innánk?* című 1796-os Himfy-strófás verse horatiusi vonatkozásainak vizsgálatával. Az élvezetes elemzést Csörsz arra futtatja ki, hogy a költeményben kár olyasfajta „politikai üzenetet” keresni, amilyen a benne hivatkozott Horatius-ódában (I, 37) található, szerinte „a travesztiát inkább magánéleti irányúnak érezhetjük”. Ezt a következtetést azonban érdemes lenne némileg árnyalni. Ha figyelembe vesszük a mű első közlésének kontextusát, a *Diétai Magyar Múza* szövegterét, akkor egyrészt renege-

teg utalást találunk a francia háborúkra, főleg harcra buzdítás formájában, bár itt kétségkívül nem lehet még a győzelmet ünnepleni, mint ahogyan Horatius ünnepli az ellenséges Kleopátra halálhírét. Másrészt viszont a gyűjtemény egy elvontabb, perspektivikus szinten is megszólítja a nemzetközösséget, főként a felvilágosodás-allegóriát alkalmazó *Magyar! Hajnal hasad!* című verssel, amelyből az derül ki, hogy a hadi dicsőséget követően az utópikus „huszadik században” a tudatlanság és babona sötéttségének elmúlásával még nagyobb dicsőség vár a magyarokra: „Lesz még a’ Magyaroknak olyan dicső neve / A’ millyen volt a’ Márs’ mezején eleve”. Ez pedig szintén jó ok a „vigadársra”, amire már a vers első sora felhívja a „magyar hazát”. Ebből a szemszögből olvasva a bordal „Igyunk, eb a’ ki nem barát! / Tegyük le minden maskarát!” felszólításait szintén érthetjük a nemzetközösséghez címzett szózatnak, melyben a bor nem mint a „bűn kelleke”, hanem mint civilizációs „védőital” (116), sőt valamiféle társadalmi egyenlőség jelképe jelenik meg.

Kerti József tanulmánya Aranka György költészetének horatiusi mintáival foglalkozik, azonban végül is a lényegi utánzás neohumanista elvének egyik első magyar teoretikusát sikerül bemutatnia személyében, például *A’ Deák nyelv ellen* című versben: „A’ Nyelv, tsak nyelv ebben semmit nem talállok / A’ gondolat, ’s elme az a’ mit tsudálok” (146). Az alapos forrásnyomozás során Kerti egy helyen kissé túllő a célon, s ez az eset tanulságosan szemlélteti az antik szövegeket mintegy anyanyelvként használó kort a mából megérteni szándékozó értelmezőre leselkedő veszélyeket. Aranka *Fordítás Rusticus Exp. Hor.* címmel közölt versében Kerti feltételezése szerint az „Exp. Hor.” rövidí-

tés Horatius egy magyarázójára utal, aki vélhetően nem más, mint Quintus Junius Rusticus sztoikus filozófus (149). Ennél kézenfekvőbb értelmezés azonban, hogy itt a Lolliushoz címzett episztola 42. sorának első két szaváról van szó („rusticus expectat”), melyekkel Aranka egyszerűen a versben követett locust jelöli meg. Így olvasva nyugodtan érvényesülhet a vers Kerti által ugyanitt javasolt „pragmatikai adaptációként” való értelmezése. Eszerint az áthasonító Horatius-olvasat kiváló példája a Maros partjára kifekvő és a folyó elfolyását váró cigány képe.

Doncsecz Etelka invenciózus dolgozata azt vizsgálja, hogy Batsányi János miként használt fel antik auktorokat, s közülük főleg Horatiust saját önképe kialakításánál. Igen érdekes például az a gondolatmenet, amely (Labádi Gergely 2003-as tanulmányából kiindulva) a Jakobinus összeesküvés kapcsán 1795-ben perbe fogott költő *Mentőírásában* mutatja ki, hogy miként bújik „Horatius bőrébe” (172–176). Meggyőző az érvelés azon része, hogy Batsányi konstrukciójában Ferenc császár Augustus szerepébe kerül (174), amit azzal lehet még még jobban alátámasztani, hogy az „augustus imperator” (‘császári felség’) a Caius Octaviusként született Augustus császárt követően valamennyi római császár megnevezése volt, így Ferencé is, aki utolsóként viselte a német-római császári címet. Kevésbé tartom egyértelműnek a Batsányi *Ode ad Hungarosa* és a *Marseillaise* latin változata közti hasonlóságot (180). A hasonlóság alapja Doncsecz szerint az volna – ha jól értem –, hogy mindkét vers a polgárokat („cives”) szólítja fegyverbe („Ad arma, Cives!” – „Cives! arma sumamus!”), ami a *Marseillaise* esetében nyilván a korlátozott jogú polgárságra utal, de a Batsányi-ódá-

ban nem erről van szó, hiszen a folytatásban a „Bátor szkíták nemes vére” („nobile fortium / Sanguen Scytharum”) már világosan a nemesi felkelés résztvevőit írja körül. Ugyanaz a „Cives” szó tehát (szerintem) különböző jelentésben áll a két versben. Maga a Batsányi-óda egyébként az időszak inszurrekciós költészetének tipikus terméke, Csokonai is ugyanezeket a toposzokat hasznosítja versében *A mostani háborúban vitézkedő magyarokhoz*: „Így dörög a’ vérnek mezején, így tördeli őszve / A’ vér-szín sapkás kaponyákat Scytha vitézünk. / Rajta Magyar! hartzon kell pálmát szedni tenéked, / Hartzra vitéz Nemzet! természet is arra tanított / Hogy paripán üljél, hogy kard legyen a’ te kezdedbe.”

Balogh Piroska tanulmánya azt vizsgálja, hogy Horatius életműve milyen szerepet töltött be a 18–19. századi magyarországi esztétikaoktatásban. Kiderül, hogy az esztétika tantárgyának 1774-es megjelenésével jelentek meg nagyobb mennyiségben Horatius-szövegek a magyarországi felsőoktatásban (186). E jelenségre az értekezés nem nyújt közvetlen magyarázatot, de az érvelésből kitűnik, hogy a Horatius-életmű kiválóan alkalmas volt az esztétikai-tudományos feldolgozásra mind elméleti tézisek (pl. a szenvedélyelméletek) példaanyagaként, mind az *Ars poetica* esztétikai téziseinek okán. Különösen jól használható volt Horatius olyan értelmezésekhez, melyek az irodalmi művet egy érzelmi állapot közvetítőjeként fogták fel (191). Ez az „érzékeny” Horatius került előtérbe már Szerdahely esztétikájában is, s ezt jó volna hangsúlyosan figyelembe venni a század végi hazai Horatius-recepció kutatásában. Balogh Piroska a *Vojtina Ars poeticájának* sorait idézi azt illusztrálandó, hogy a 19. század közepére

miként vált Horatius esztétikai tanítómes-
terből költőtársá (200). Ezen a ponton egy
kis kiegészítést javasolnék. Az itt Arany
Jánostól beiktatott sorok („S eszményi lesz
Béranger, mint Horác, / Vagy a görög, me-
lyet ő magyaráz; / Nem is kell a bajszos
Berzsenyi / Vállára ó palástot metszeni:
/ Jobb, hogy találva ő van és kora”) köz-
vetlenül nagy valószínűséggel Kazinczy
Ferenc *Kis és Berzsenyi* című 1811-es ver-
sére reflektálnak, melyben az ábrázolt
költők antik görög leányalakokhoz vál-
nak hasonlónak, s köztük a Berzsenyinek
megfelelő szoborszerű szépség „barna
selymet hüllogat / Pároszi márvány vál-
lain alá”. A két, fél évszázadnyi eltéréssel
született versrészlet közötti szemléletbeli
különbség jól illusztrálja, hogy az eltelt
időszakban a magyar irodalomban mi-
ként változott meg a művészi eszményítés
felfogása. Kettős mozgásról van szó: egy-
részt kortársná válhat az antik nagyság,
másrészt nem kell Winckelmann módjára
antiká válnia a kortársnak ahhoz, hogy
eszményt képviseljen.

Wilhelm Kühlmann és Elisabeth
Klecker tanulmányai Pyrker János László
Tunisiás és *Rudolph von Habsburg* című
eposzairól különös színfoltjai a kötetnek,
hiszen kétségtelenül magyarországi iro-
dalmi művekről szólnak, melyekről azon-
ban a magyar irodalomtörténet-írás nem
szokott tudomást venni, s a hazai kultu-
rális emlékezet Pyrker vonatkozásában
leginkább csak a magyar irodalmi kánon-
ból való kiszorítására emlékezik („Pyrker-
pör”). A helyzet most változóban van, s
az új irányt az egri Főegyházmegyei Le-
véltár 2017-es Pyrker-émlékkonferenciája
mellett többek között ez a két publikáció
is jelzi. A tét a hazai irodalomtörténet-írás
számára végső soron az, hogy kell-e, le-
het-e, szabad-e „visszafogadni” az osztrák

birodalmi narratíva termékeit a magyar
irodalomba? Különösen nehéz kérdés ez
egy olyan szerző esetén, aki magyarorszá-
gi főpap létére nem magyar, hanem német
irodalmi kapcsolataira helyezte a hang-
súlyt. Mindezek a problémák azonban
csupán a két itt közölt tanulmány kötetbe-
li kontextusában jelentkeznek, magukban
a német és osztrák kutatók által jegyzett
szövegekben nem (vagy csak érintőlege-
sen) vetődnek fel. Ez a tény önmagában is
jelzi, hogy Pyrkernek milyen tökéletesen
sikerült beilleszkednie a német nyelvű
irodalom közegébe. Kühlmann a Habs-
burg-hú „birodalmi romantika” minta-
példányát látja a *Tunisiás*ban, mely főleg
az *Aeneisszel* mutat szerkezeti-motivikus
hasonlóságokat, Klecker pedig a *Rudolph
von Habsburg Aeneis*-imitáció voltát, illet-
ve homéroszi jellegzetességeit tárgyalja.
Érdekes, hogy Kühlmann Pyrker témavá-
lasztását (V. Károly 1535-ös hadjárata az
észak-afrikai kalózok ellen) megokolandó
több lehetséges magyarázatot is figyelem-
be vesz (205–208), azonban nem mérlegeli
ebből az aspektusból az *Aeneis*ével azonos
helyszín (Karthágó/Tunisz) jelentőségét.

Csonki Árpád Pálóczi Horváth Ádám
és Perecsényi Nagy László eposzainak
jegyzetanyagát dolgozza fel, bemutatva az
alkalmazott antik idézetek különböző le-
hetséges funkcióit, mely a hagyományhoz
való kapcsolódás és az attól való elrugasz-
kodás egyaránt lehet.

Tóth Sándor Attila a Vályi Nagy Ferenc-
nél megnyilvánuló „horationizmusról”
írva a Horatius-követés különböző szint-
jeire hoz megvilágító példákat a formai
követéstől addig, hogy a költő már „bele
is tud hatolni” a példány szellemiségébe
(270).

Vaderna Gábor Berzsenyi Horatius-él-
ményének apropóján elsőként a korabeli

antikvitas-recepció mai feldolgozásának módszertani buktatóira figyelmeztet. Vajon egy olyan időszakról szólva, amikor az alpműveltség része volt az ókori auktorok műveinek szó szerinti ismerete, visszatekintve mennyire tudjuk jól megítélni, hogy egy szövegszerűen felismert utalás milyen szintű, van-e mögötte mélyebb tartalom, s ha igen, pontosan mi is az? (284.) A továbbiakban a *Horátz* című Berzsenyi-vers esetében mutatja be az egyszerre „hű és hűtlen” követés módszereit (304). Ehhez kiegészítésül: Berzsenyi az effajta lényegi, a mintát átsajátító követés metodológiájának kifejtését magánál Horatiusnál is megtalálhatta, a *Maecenas-hoz* írt episztolákban (Ep. I. 1, 11–18; Ep. I. 19, 19–28).

Vámos Violetta és Gábor Dávid Vörösmarty ovidiusi (*Metamorphoses*-i), illetve Petőfi horatiusi szöveghelyeit veszik sorra. Ők voltak az első magyar költők, akiket már korukban sem volt szokás antik elődökhöz méregetni, ezért tanulságos felidézni, hogy már csak képzettségük okán is fontos értelmezésükhöz ez a szövegháttér.

Buda Attila és Tüskés Anna a fóti Károlyi-kastély és a keszthelyi Festetics-kastély könyvtára (mára részben megsemmisült) állományának Horatius, Ovidius és Vergilius-példányait tekintették át, még a margináliákat is bevonva a vizsgálatba. Az összefoglaló szerint a fennmaradt különféle könyvjegyzékek többek között az eltérő társadalmi rétegek olvasási szo-

kásaiba engednek betekintést. Azonban talán óvatosabbnak kellene lenni az olyan kijelentéssel, mint hogy „a Veszprém megyei köznemesi könyvtárak [...] nem tartalmazzák e három antik szerző műveit” (325), hiszen történelmi okokból éppen a köznemesi könyvtárak kallódtak el a legnagyobb valószínűséggel. Hudi József itt hivatkozott 2009-es könyvében például a tótvázsonyi Oroszy Pál könyvtárának csak 12 fennmaradt példányáról tud beszámolni, s ennyiből nyilván csak korlátozott következtetések vonhatók le. A kérdés maga mindenestre igen izgalmas: vajon Oroszy és köznemes társai csak Senecát és Cicerót olvastak, az antik fikciós költői szövegeket pedig inkább meghagyták a főuraknak és az értelmiségnek?

A tanulmánykötet összességében nemcsak az irodalomtörténész szakmát szólítja meg, hanem a társszociplinák, illetve adott esetben a külföldi kutatás számára is érdekes. (Sajnálatos, hogy hiányzik a kötet szerzőinek szakmai adatait egybegyűjtő függelék.) Az igényes kivitelű, számos illusztrációval ellátott kötet tudás és inspiráció forrása mindazok számára, akik mélyebben, nemzetközi összefüggéseikben szeretnének megérteni irodalmi folyamatokat. A tág kitekintésnek köszönhetően a kötet rendkívül tanulságos hosszmetsetet nyújt a 18. század és a 19. század első felének magyarországi irodalmáról egy olyan aspektusból, amely lehetővé teszi lényegi szemléletbeli átalakulások megfigyelését.

Fórizs Gergely